

La herba en conceyu Villaviciosa

CARMEN PEDRAYES TOYOS

La herba. La siega.

Allá p'hacia San Xuan yá tien que tar entamada la herba nestes parroquies de La Villa. La herba empecípiase cola siega los praos.

Va años segábase too a *gadaña* o *gadaña*. A les 3 ó a les 4 la mañana entamábenla pal prau varios paisanos: unes vegaes l'amu y tres, cuatro o cincú xornaleros, o vecinos que veníen a ayudalu pa qu'él-yos devolviera'l favor otu día; otres vegaes, si yeren munchos paisanos nuna mesma casa, nuna mesma familia, nun necesitaben ayuda denguna.

Los segadores diben armaos de *gadaña*, *gachapu* -que nun principiu foi de madera, dempués de metal y, agora mesmo más bien s'usa de plásticu- , *piedra* p'afilala, "un sacáu de botelles de sidre y el xarru d'agua". Igual la sidra que'l xarru guardábense "onde más frescu tuviera: si nesi prau había riega, allí se metía pa mantenelu bien fríu; si non, a la sombra y embaxu d'una bona traentada pación recién segáu y moyáu pola rosada". Pa empecipiar a segar y, polo menos, hasta que l'*almuerzu* llegaba, l'agua yera meyor ("cola sidre éntamos galvana"). La sidra yera fundamental pal almuerzu; además, comu bien diz un infor-

mante, "l'agua estropia tolos caminos, ¿onde vas parar!: ye munchu meyor la sidre pa tou!"

Empezábase a segar el prau pela mitada, asina que tenía que dir ún delante, que solía ser el más fuerte y el que más maña tuviera pa ello, ún qu'aguantara bien a segar. Ésti diba *cortando'l prau*, tenía que facelo bien derecho d'atrás alantre y con briu, faciendo'l *marañu doble*. Los demás diben detrás, unos pa cada llau d'esti marañu, faciendo'l *marañu de sacada*. Asina, una *sacada* equival a mediu marañu; el corte faise nun sen. Pa facer el marañu hai que dar el corte nos dos senes.

Segaben y segaben, ensin aparar más qu'a afilar la gadaña cola piedra cuando precisaben d'ello hasta que, allá p'hacia les 8 o les 9 la mañana, llegaba la muyer col almuerzu. Entós sentábense un poquiñín nalguna sombra a comelo con bona fame.

L'almuerzu consistía fundamentalmente no siguiente: xamón (importantísimo, nunca podía faltar. Yera'l xamón de la última matanza'l gochu casa, que se reservaba pa la yerba, precisamente), chorizos, güevos, torta, boroña, pan, lleche, sidra ("muncha sidre caseru bien fresquín") y agua'l xarru.

Según diben acabando d'almorzar sentábense pa un llau en suelu y poniense a *picar* o *cabruñar* la gadaña. La gadaña ye acerada. Pa cabruñala necesítense *los fierros*, que son la *yunca* y el *martellu*.

Antes la yunca yera plana y redonda, clavábase na tierra y pa picar la *gadaña* poníase ésta p'arriba. Agora, ensin embargu, ponse p'abaxu. Hai gadañes de 24, 26, 28 y 30 pulgaes. Agora úsase más la de 26.

Pa segar nun hai más qu'un sen: nun hai zurdos nin diestros. La gadaña ye probablemente l'únicu preséu que tol mundu lu tien que coyer de la mesma manera.

La gadaña lleva un palu llargu de madera llamáu *estil*, con dos *manies*: una arriba'l too y otra a la mitada, que ye per onde s'agarra (na parte más oriental del conceyu al

estil llámen-y *astal*). L'estil lleva nel estremu d'abaxu un fierru que lu engancha a la gadaña: la *vera*, con una *pina* o *tornillu*.

Entós, dempués de la fartura y cola gadaña bien *pica-da*, vuelta a segar. Hasta que'l sol apretaba bien, allá p'hacia les 12 o la 1 la tarde. Echábense *mañanes d'herba*. Una mañana yera lo que segaba un home nuna mañana, qu'equival a dos díes de gües, más o menos. Asina, si por exemplu fueron un día cincú paisanos a segar, aquel día echaren cincú mañanes.

Dempués de segar o según se va segando, hai qu'*orillar* o *averar*, ye dicir, llimpiar bien les orilles del prau, sacando bien tolos artos y felenchos y amontonándolos pa quemalos cuando tean secos. Al segar ye mui corriente atopar *alagüezos* (l'alagüezu ye un reptil non velenosu, mui asemejáu a la culiebra).

En cuantes que dexaben de segar, p'hacia'l mediudía, marchaben corriendo cuanto podíen a iguar lo segao del día enantes.

Esmoriñar y voltiar

Dempués de segar, lo que se fai ye *esmoriñar*, esparder bien los maraños, revolviendo la herba recién "segáu" pa que vaya ensugando y asina ayudar a que cure. Faise cola *traenta*, que ye un preséu con cuatro dientes de fierru. Déxase que-y dea bien el sol a la herba per un llau y *vóltiase* col *angazu*.

A partir de media tarde, *encúcase* pa que nun s'humezedeza cola rosada o si amenaza agua, pa que nun se mueye comu si tuviera embaxu. Estes *cuques* son montones pequeños d'herba en forma más o menos cónica.

Al otru día pela mañana, si nun llueve, ábrense les *cuques* en *muela*, solmenando bien la herba con una traenta. La herba nun queda tan espardíu comu cuando s'esmoriña, ta en muela. Les muelas son parceles nes que se divide la totalidá d'herba a iguar y una muela equival a un carru d'herba.

Más tarde vuelve *voltiase*, pero esta vez pue ser con angazu o traenta. A media tarde vase a facer *maraños*: *amaráñase* con angazu o *pradea*. Son maraños gordos, pa dempués facilitar el llabor d'atropar pal *balagar*.

Embalagar

El siguiente pasu d'esti procesu ye *embalagar*, que ye facer los balagares. En mediu de cada muela fácese dos balagares, separaos lo xusto pa que quepa'l carru en medio a la hora cargar. Dos bonos balagares, bien pisaos, vien en a corresponder a un bon carru d'herba.

Pa iguar los balagares hai qu'amontonar la herba p'hacia onde se vayan a poner. Atrópense los maraños emburriando l'angazu "con buena huercia y colos dientes p'arriba, apoyando'l mangu na barriga".

Unos van echando herba al balagar (homes y muyeres fuertes) dende embaxu, mientres qu'enriba hai alguién pisándolu y acuriosándolu (pue ser guaḥe o mozu). Mentantu, muyeres y ñeños *apañen* tol prau col angazu. Si'l terrén ye más curioso, ensin sucos nin pozos, úsase munchu la *pradea*. Angazar cola *pradea* ye lo que se llama *pradiar*. La *pradea* ye más grande que l'angazu, que tien la *maza* (el peine) más corta y *dientes* más ralos y en posición cuasi perpendicular col mangu; la *pradea* tienlos haciendo ángulu bien zarráu col mangu.

Los balagares hai que los zarrar curiosinos que nun se muyen si llueve, *mésense* un pocu alrededor col angazu y métense bien los bordes d'embaxu cola traenta.

El segador

Al que pa L'Asunción (p'hacia'l 15 d'agostu) nun tuvieren acabao la herba, o polo menos nun acabare de segalo, plantáben-y el *segador*, un espantayu con sombreru, gadaña, etc. Segáben-y unos maraños y ellí-y lu plantaben y talmente paecía que taba segando de verdá. A veces hasta ponien una muyer llevándo-y l'almuerzu. Anúnciase pel camín "vista a la izquierda" o "vista a la derecha" y ellí

taba el *segador*. Esta práctica yera mui corriente na parroquia La Malena.

A veces tamién-y lu ponien al que yera tolos años mui tempraneru pa segar. Anticipábase a él *el segador*.

Acarriar

Pa meter la herba tien que ser a la tarduca o al amanecer, pa que les vaques nun mosquen. La herba del balagar va pa la *tenada*, el tendeyón o la *facina*. Hai que llevalo en carru. *Úncense* les vaques, en principiu una parexa, y pónense-yos les *mullies* (con *mosqueros*) na cabeza y encima d'elles el *xugu*, que s'engancha a los cuernos de les vaques coles *cornales*. Enriba de too pónense les *melenes*, que son de piel de chuca. N'unciéndoles, engánchase'l *xugu* al carru pel *cabezón* o *pértigu* col *sobéu*, que ye más gordu que les *cornales* y doble.

En carru atopamos les siguientes partes: el *tilláu* o *pisu*, *les ruedes*, el *pértigu* o *cabezón*, los *tornos* del *cabezón* y los *funeros* (pines qu'hai debaxu'l carru p'amarrar les cuerdes), *les palanques* (añadidura p'atrás, que pela parte oriental del conceyu llamen *pasera*), *les barandilles* (que van dar al *forquetón*). Les ruedes son de madera y de fierro: *el bandón* ye l'aru de fierro que rodia la rueda'l carru; de la *calabaza* (que ye'l centru de la rueda) salen los *rayos* y tamién l'exe, que va d'una rueda a la otra.

Hai que dicir que primero qu'él taben les *carretes*, a les que-yos ruxien les ruedes: diben "cantando". Estes ruedes yeren de madera, rodiaes per un aru fierro (el *bandón*), que brillaba del roce polos caminos. Por eso se llevaben a *ferrar* cuando precisaben d'ello. Dempués, a los carros que yá yeren más grandes, llamábase-yos *carretones*.

Si la herba s'acarria en carru hai que ponelu nel mediu los dos balagares al tiempu cargalu. Pa ello hai que prepararlu enantes. Nun val namás col *tilláu* del carru, hai que pone-y *caxones* y hasta *sobrecaxones*, o tamién *cantoneros*, pa que quede al final más curiosu, cuando tea cargáu. Dempués pónense-y les *palanques*, pa que'l carru s'espu-

rie p'atrás.

Per alantre agrándase'l carru quitándo-y la parte'l cabeceru y poniéndo-y el *forquetón* que va espetáu nel *pértigu* o *cabezón* del carru y les *barandilles* (n'otros sitios, palos), que van enganchaes per alantre en forquetón y per atrás na parte delantera de los caxones del carru. Esto fai una forma triangular na parte delantera'l carru.

Asina ta yá dispuestu a ser cargáu. Ponse un home en cada balagar y a traentada llimpia echen la herba al carru, mentres qu'otru mángase enriba'l carru y va colocando lo que-y van chando allá, acuriosándolu y pisándo la herba pa que vaiga más asentao y lleve más.

Al final, *péinase*l balagar col angazu tou alreor, pa que quede curiosu rematáu y nun vaiga dexando pel camín la mitada la herba.

Ye la hora d'amarrar el carru. Lo primeru faise la *estrella* la cuerda. Esto ye, el llazu primeru que se fai na mesma cuerda, pa enganchala al *forquetón* y llanzala p'atrás a les palanques. Nesti sen pue facese un *punte* o dos, según la carga. Dempués los puentes fácense cruzaos, en diagonal y la cuerda va enganchándose nos *funeros*, que son los tornos d'embaxu'l carru, debaxu'l tilláu. Pal últimu enganche nel funeru óese un gritu dende arriba'l carru que diz: ¡*faila*! y el que ta embaxu, que tien que ser mui espertu nesto, fai l'últimu nudu, con buena maña pa que nun *llargue*. En cuantes que'l *faila* ta fechu, el carru ta llistu.

Meter la herba

Pero hai que tener en cuenta'l camín o caminos pelos que va pasar, les condiciones del terrén, si tien que dir cuesta arriba o cuesta abaxu, etc. Si hai que subir una cuesta, hai que *cha la gabita*, ye dicir, enganchar per alantre una parexa o dos de vaques, además de la que yá tien, pa qu'ayuden a tirar.

Si hai pendiente que baxar, esto ye mui peligroso. Entós échase *la cuarta*, que son dos vaques pa tirar p'atrás, pa

frenar: van uncíes y enganchaes al carru per atrás cola *podrella*. La cuarta úsase munchísimo tamién pal *cuchu*.

Si la herba va pa la tenada, pónense ún o dos en carru (hai que tener pa ello bastante fuerza) y cola traenta van tirándolo a la tenada. Ellí tán otros coyéndolo y chándolo al *tayu* la herba. Pa pisar la herba en *tayu* valía cualquiera. La mayor parte les veces atropaben pa eso rapazos, ñeños y ñeñes de la rodiada.

Nes tenaes hai unes trapes pelos llaos; son les *cebaderes*. Cuadren perfeutamente colos comederos de les vaques que tán embaxu. La tenada llénase d'herba hasta'l teyáu y, pa gastalo, entámase pela *puerte* la tenada y síguese per enriba les cebaderes, pa poder dir destapándoos y, cuanto antes, poder dir dando-yos la ceba per ehí. Eso supón una comodidá grande. La herba va sacándose col *gabitu*, que siempre fue de madera, anque yá van años que se fai tamién de fierro. Tien forma de "1", bien puntiagudu per allantre, pa que s'espete bien ente la herba'l *tayu* y al tirar p'atrás, va saliendo a puñadinos, "bien sueltín". Dicen qu'asina suple más y qu'a les vaques gústa-yos munchísimo. El *garabatu* úsase tamién pa sacar la herba de les facines.

Les facines

Cuandu yá nun cabe más peles tenaes, nun hai más remedi u qu'*enfacinar*. *Les facines* son muncho mayores que los balagares; tienen forma de peonza. Pa iguar una facina lo primero hai que facer ye plantar la *vara*, que tien que ser fuerte; pue ser d'ocalitu, de bedul, etc., y espétase na tierra con mediu metru de fondura lo menos. Entós, forquétase bien.

Dempués faise'l *solláu*, que ye un cuadru de maderes y lleña, pa separar la herba del suelu, evitando la humidá. La lleña échase a traentaes. En tando iguáu'l *solláu* (o la *cama* la facina) yá pue entamase a echar allá herba, mentres que nella tien que tar daquién iguándola dende arriba, arreglándola ensin aparar, pa que quede bien redondina y

pisada. El d'arriba ye fundamental. Los que tean echándolo dende embaxu, al principiu fácenlo con traenta normal, pero cuando yá nun alcancen con ésta, échenlo con *traenta de mangu llargu*. El que ta arriba, a cada poco y según va aumentando n'altura la facina, va *mesándola* con *angazu de maza voltiada*. Per baxu tamién hai que mesala bien mesada.

Va zarrándose en disminución. Al final, pa rematala, faise un *rollu* d'unos tres metros cola mesma herba, dándolo y *güeltes* sobre sí mesmu y alrededor de la vara, bien apretáu y claváu con puntilles grandes. Pónse-y tamién un plásticu pequeñu bien apegáu a la vara, pa que l'agua nun se cuele per ella p'abaxu y nun caltrie la herba hasta abaxu, que lo pudra.

Pero cuando van pasando los díes, la facina asienta y baxa. El rollu nun se mueve. Hai entós que subise allá y baxalu y calcalu. Pue ponése-y una tablina clavada coles puntes grandes pa que non subia.

Llimpiar. La pación.

Dempués que s'acabó la herba, déxense los praos qu'échen y llímpiense les sebies. Éstes llímpiense col *gadañu*, que ye más pequeñu y más anchu que la *gadaña*. Val pa segar lo más torpe: sebia, artos, rozu. Pue usase tamién pa rozar y llimpiar *el rozón*, que ye anchu y pequeñu. El *segote* ye otra ferramienta d'esta familia y del que pue chase mano nun momentu dau pa esti menester, anque pa lo que s'usa de verdá ye pal ballicu, maíz, falfa y alcacer (los ñabos y la remolacha, a cuchielu o navaya). El *segote* ye de mano y ye pequeñu. Ta fechu de puntera de *guadaña* vieya.

Llévense les vaques a llimpiar los praos, a *pastiar*. Van diendo a un pastu cada día y ye lo que se llama *dir a la llende*. Antes diba daquién a llendar, pa que les vaques nun s'escaparen d'allá. Después apaeció un aparatu, con batería y coneutáu a tierra, llamáu *llendador* (tresmite corriente a traviés d'un cable que rodía'l pedazu que quies

pastiar esi día). Si nun se pastia un prau, siégase na seronda pa pación.

Pa cebar dos o tres vaques llevábase en *paxos* al recostín. Tamién en *cestes de carreteres*, grandones comu paxos.

Otra manera de tresportar la herba ye col *forcáu* o *gayón*. El *gayón* ye un palu llargu que-y sal per hacia'l mediu otru cortiquín, formando un ángulu agudu. Úsase, más que nada, pa llevar la pación de les pumaraes, o pa sacalo d'algún costibayu onde'l carru tienlo bien malo pa entrar, o tamién alguna vegada que nun hai denguna gana uncir les vaques porque ye poca ceba y nun tien cuenta, o nun apetez. Pue llevase asina hasta'l *corral* o dir sacándolo y cargando en carru, que yá antes lu dexamos en camín o nun sitiü apropiáu. Ponse en suelu una cuerda estirada y van chándose enriba della unes traentaes de pación (o d'herba curao, o brazadinos de fabes, o lo que se quiera llevar), entós amárrase cola cuerda bien apretao, metes el *gayón*, súbeslu al recostín y... andando con él. Ye una forma bien cómoda de llevalo, polo menos muncho meyor qu'a traentaes, que pesen tanto y nun lleven ná. Con cada carga de *gayón* cébense dos o tres vaques. Pa guardalu ponse, por exemplu, nun rinconucu y siempre cola cuerdi-quina colgada d'él.

Pel iviernu

Pel iviernu les vaques queden en corral delles veces pol fríu y pol mal tiempu; entós comen la herba de la tenada y cuando esto termina, entámase coles facines.

Hai un dichu popular, deprendíu de los vieyos potentes que, según los paisanos, nun falla: "Añu d'herba, compra herba; añu ensin herba, vendi herba", lo que quier dicir que los años de muncha herba nun son siempre los meyores.

Allá p'hacia xineru-febreru déxase de pastiar, pa herba. Pero los praos que dan mui bien d'ello, los praos con producción abundante, déxense p'hacia abril-mayu y ye entós

cuandu les vaques comen falfa y ballicu.

Pel iviernu cúchase y llábrase la tierra; dempués rás-trase y sémase la falfa. Recuéyese na primavera y llévase a casa a carraos. Lo mesmu pasa col ballicu. Igual cola falfa que col ballicu les vaques dan muncha lleche.

Les pumaraes siéguense pa pación. Los *costibayos* (praos cuestos y ruinos) nun se sieguen pa herba: pastíá-benlos les *chuques* (oveyes) o tamién el caballu.

Los praos que, polo que seya, échense pa pastu y non pa herba, hai que llimpialos tamién; eso val pa estrar o pa quemar nun fogar na mesma finca. Estos praos llámense *llendones*.

Una cosa a destacar ye lo que s'entiende nesti conceyu por *regar*. Equí prautícase esti llabor, pero regar ye facer riegos, encauzar l'agua, lo mesmo nos caminos que nos praos, pa que nun s'encharquen.

Les tierres abónense con cuchu y lo que sobre pue chase a un prau. P'hacia febreru-marzu échase *químicu* a los praos d'herba. Agora dalgunos ganaderos de los más avanzaos (mui pocos entovía) tienden a echar algo d'herba artificial na seronda. Son les *praderes artificiales*. Esto ensíllase. La ventaxa ye que pue alcanzase una producción más grande y de más calidá. Estes praderes artificiales son trébol y ballicu mecíos. (Pero hai que tener en cuenta lo que yá se dixo primero, que'l ballicu si ye solo, sémase en tierres de cultivu.).

Actualmente pasóse de traer la comida al ganáu al *corral*, a llevar el ganáu a comer fuera. Les ventaxes son toes: además de muncha más comodidá pal ganaderu (aforrando tiempu y enerxía), ta l'aumentu de productividá en cuantes a producción (les vaques puen dir un día a la selmana a la mesma parcela) y rendimientu o, lo que ye lo mesmo, más lleche, que ye, a fin de cuentes, lo qu'interesa.

Les innovaciones

La siega pasó per distintos procedimientos: primero foi

la gadaña, dempués *la segadora con vaques* (llevábenla una parexa de vaques, guíaes por una persona que diba delante y otra detrás enriba la máquina. Esti sistema resultaba de lo más enguedeyao). Más tarde vieno *la segadora de motor*, que ye la qu'entovía s'usa, anque lo más moderno ye segar cola *rotativa*. Esto ye un preséu del tractor y la ventaxa que tien, comu cuasi tolo moderno, ye la rapidez. Ye muncho más rápidu que los otros sistemas anteriores y afórrase con él tiempu y trabayu.

Dempués de segar con rotativa o con segadora de motor, la herba pue tomar dos caminos dixebraos:

a) Curar la herba normalmente, ye dicir, esmorriñar o remover la herba cola *voltiadora* del tractor y marañar cola mesma voltiadora. La tendencia ye nun facer cuques, pero si vien l'aguada y nun curó, nun hai otu remediú, hai que faceles. El siguiente pasu pue ser cargalo al tractor o cargar el balagar cola traenta'l tractor y llevalo pa la tenada o pa enfacinar, o si non *empacalo* o *embolalo* (facer bolos) igual que colo verde. Esti procedimientu ta cada vegada más estendíu, por ser un procesu nel que pue mecanizase la recoyida y, polo tanto, resulta más práuticu, lo qu'implica munchu llabor fechu col mínimu esfuerzu, con pocu trabayu en comparación colo tradicional y nun precisando de casi naide pa igualo.

b) *Ensilar*, que consiste nuna fermentación anaerobia. La herba recién segao, en verde, recuéyese pal *silu*, que pue ser de dos tipos: silu tradicional (afondando baxo tierra), o silu fuera, nuna pila.

Pero tamién pue ensilase mediante'l sistema de bolos. Ensilar con bolos consiste no que vien darréu: *amaráñase*, *embólase* y *encíntase* col tractor. Estos bolos déxense nuna esquina'l prau, fuera del alcance les vaques, que puen rompelos colos cuernos. A partir del mes yá puen dir llevándose pal corral, pal ganáu, según vayan consumiéndose.

Si lo que se quier ye ensilar, igual pol sistema de silu

comu pol de bolos, entós la siega hai que facela a lo llargu'l mes de mayu, cuandu la paci3n de los praos tea bien tier-nino, mui bien verde¹.

Notes

¹ Esti trabayu fizose en parte con ayuda de les informaciones de: *Luis Manuel Pedrayes, Enriqueta Toyos, Javier Pedrayes, Laura Pedrayes, Rosendo L3nero, Ram3n Cueli y Aurora de la Llera*. La investigaci3n llev3se alantre nes parroquies de *La Malena, Miravalles, El Bustiu, Coru, Fuentes, Priesca y Torn3n* del Conceyu de La Villa.